

mentatieblad *Nadere Reformatie* (1977) en de Stichting Studie der Nadere Reformatie (1983). Aan de orde komen onder meer de discussies over de verhouding tussen de Nadere Reformatie en respectievelijk het piëtisme, het puritanisme en de scholastiek. Het stuk wordt besloten met een aantal wensen voor verder onderzoek. De bijdrage van E.G.E. van der Wall, 'De Verlichting: christelijk of antichristelijk? Enkele twintigste-eeuwse visies' biedt meer dan de vraagstelling in de titel doet vermoeden. Impliciet wordt namelijk een breed overzicht geboden van de studie van de Verlichting in het algemeen en in het bijzonder die in Nederland. Terecht stelt de auteur: 'interreligieus en interconfessioneel onderzoek naar de Verlichting [zou] gewenst zijn. Wat ons land betreft, zal een comparatief onderzoek naar de katholieke en protestantse Verlichtingen in de Nederlanden interessante resultaten kunnen bieden, zoals ook een vergelijkende studie van christelijke en joodse Verlichtingen' (91). Het artikel van J. van den Berg, 'Van apologetische zelfbevestiging naar oecumenische openheid. De Gereformeerde Kerken in Nederland en de weergave van hun geschiedenis' getuigt van een afgewogen oordeel. Als een van de 'witte vlekken' op de kaart van de gereformeerde kerkgeschiedschrijving noemt hij de geschiedenis van de latere afgescheidenen. Misschien mag de recensent hier wijzen op een artikel, waarin een poging is gedaan om enigszins in genoemd tekort te voorzien: J. Vree, 'Van separatie naar integratie. De afgescheidenen en hun kerk in de Nederlandse samenleving (1834-1892)', in: R. Kranenburg, W. Stoker (red.), *Religies en (on)gelijkheid in een plurale samenleving*, Leuven/Apeldoorn 1995, 161-176. Tot het aantrekkelijke van *Balans van een eeuw* behoort ook het feit dat aandacht geschonken wordt aan de geschiedenis van de niet-Westerse kerken. Het eerste deel bevat een bijdrage van M.R. Spindler over de samenhang tussen een nieuwe periodisering van de kerkgeschiedenis en de opkomst van het niet-Westerse christendom, en een innemende bespreking door H.L. Murre-van den Berg van het klassieke werk van Kenneth Scott Latourette, *A History of the Expansion of Christianity* (1937-1945). De bijdrage van E.P. Meijering, 'Mosheim-Baur-Harnack. En hoe verder?' valt wat buiten dit geheel, niet alleen qua tijd, maar ook wat betreft intentie. De beschrijving van de dogmahistorische arbeid van de drie genoemde grootheden, inclusief de vermelding van het grote aantal overuren dat elk van hen bij zijn arbeid maakte, vormt in feite de forse aanloop (93-102) voor een wel-

gemeend pleidooi om het vak dogmageschiedenis in de kerkelijke opleiding op te nemen (103).

Het tweede deel van de bundel omvat een zevental detailstudies, waarvan ik er vier noem. G.H.M. Posthumus Meyjes biedt een heldere introductie op een komende editie, waar leden van s.s.s. al vroeg bij betrokken waren: die van het 'Livre des Actes' (1601-1698) van de Waalse kerken. M.F. van der Molen beschrijft Cd. Busken Huets *Brieven over den Bijbel* van 1858 en de reacties daarop, met name die van C.Ph. Hofstede de Groot, in een gelijknamig werk dat in 1858 en 1859 verscheen. B.M. Hofland tekent onder de titel 'Herwonnen herinnering' de sinds 1973 in het kader van het zgn. CEHILA-project ondernomen activiteiten om de eigen kerkgeschiedenis te herschrijven uit Latijns-Amerikaans perspectief. C. Angenent doet dit-zelfde voor Kameroen, waar vooral sinds de jaren negentig christenen in dit onder meer door de Basler Mission bewerkte gebied kritiek leveren op de vroegere geschiedschrijving, die tevens een resolute afwijzing van de oude religie inhield. Bij de twee eerstgenoemde artikelen maak ik een paar opmerkingen. De wijze waarop Posthumus Meyjes de merkwaardige aanduiding van de 'actes des députés' als 'actes de la classe' poogt te verklaren lijkt mij zeer aanvechtbaar. Meyjes: 'Het gezag van [Waalse] deputaten [synodi] droeg ... geen zelfstandig karakter ..., en [was] zo vergelijkbaar met de wijze waarop bij de [Nederlandse] zusterkerk het classicale gezag afgeleid was van dat van de daarbovenuit rijzende provinciale, c.q. particuliere kerkvergadering' (151). Deze verklaring is anachronistisch, omdat een dergelijke situatie zich alleen [en dan nog slechts *de facto*] tussen 1816 en 1852 onder het Algemeen Reglement voordeed. Een blik in de kerkelijke wetten die in de zeventiende en achttiende eeuw bij de Gereformeerde Nederlandse Kerken in bijvoorbeeld Friesland en Utrecht golden, laat zien dat de situatie toen beslist anders was. Voor een sterke positie van de classis pleit o.m. het feit dat de Friese deputaten synodi (één predikant en één ouderling per classis) weliswaar gewoonlijk door de synode 'geëligeert' werden, maar dat tevens bepaald was: bij vertrek of versterf van zowel primus als secundus 'voor de expiratie van de tijd, zal de Classis, waar uit hij gaat, een ander in deszelfs plaats eligeeren' (*Compendium der kerkelijke wetten van Friesland* (...), Leeuwarden 1771, 99, 105). Het betoog van Van der Molen verdient nadere uitwerking. Daarbij zou in de eerste plaats meer gelet kunnen worden op de betrekking tussen vader (P.)